

JÓZEF KOVACSICS*

NAUCZANIE STATYSTYKI I DEMOGRAFII NA UNIWERSYTETACH WĘGIERSKICH (1777 - 1977)

W 1977 r. minęło dwieście lat od chwili powołania w węgierskim szkolnictwie wyższym pierwszego wydziału statystyki. Okoliczność ta upoważnia nas do podjęcia próby prześledzenia ewolucji rozwoju tej dyscypliny i kierunków jej nauczania w rozpatrywanym okresie. Stosunkowo wielka retrospekcja zmusza autora do nadania rozważaniom charakteru nieco kronikarskiego i skupienia uwagi na najważniejszych faktach historycznych. Możliwość rekonstrukcji źródeł archiwalnych powoduje, że rozważana problematyka rozpatrywana jest w układzie instytucjonalnym.

I. UNIWERSYTET BUDAPESZTEŃSKI

Obecny uniwersytet budapeszteński przeniesiony został do Budy — po kasacie zakonu Jezuitów — na polecenie Marii Teresy. Znalazł siedzibę w przebudowanym pałacu królewskim w ówczesnej stolicy. Zdarzenie to zbiegło się w czasie z wydaniem w 1777 r. *Ratio Educationis* i mianowaniem po raz pierwszy profesorem powstałego wydziału statystyki — jakobina Adalberta Barcisa. Barcis był uczniem Sonnenfelda w Wiedniu i wpływy tego ostatniego zauważalne były w prowadzonych przez Barcisa wykładach ze statystyki. W czasie jego działalności przedłużono czas studiów na wydziale prawa, a statystykę przeniesiono z trzeciego roku studiów na czwarty. Zasługi Barcisa uznane są w tej materii po dziś dzień.

Adalbert Barcis w pracy pod tytułem *Nonnichil de Educatione Juventiitis... 1792 Pampelone*, krytykuje pracę Delegatury Oświatowej i zwraca uwagę na położenie szkolnictwa węgierskiego w końcu XVIII w. O statystyce jako przedmiocie Barcis pisał: „Sądzi się, że statystyka wykładana być powinna na pierwszym lub

* Profesor Józef Kovacsics, kierownik Katedry Statystyki na Wydziale Prawa Eötvös Lorand Tudományegyetem w Budapeszcie, specjalizuje się w dziedzinie zastosowań metod statystycznych w administracji, zarządzaniu i organizacji (*Város-és Kozségstatisztika* (1954), *Magyarország történeti demográfiaja* (1963), *Településdemográfia* (1964), *Mérés es információ a közsegi igazgatásban* (1968), *Statisztika* (1972), *A Kozigazgatás statisztikája es organometriája* (1977)) oraz demografii. We współpracy z Instytutem Badań Demograficznych przy Centralnym Urzędzie Statystycznym w Budapeszcie prowadzi badania z zakresu demografii historycznej związane z rekonstrukcją stanów i struktury ludności Węgier oraz ruchu naturalnego w XIX w. w przekroju regionalnym.

drugim roku studiów. Jest to absurd, ponieważ o wykorzystywaniu statystyki można wtedy tylko mówić, gdy wynika to z wcześniej opanowanych przedmiotów prawnych. Gdyby uczono jej na pierwszym lub drugim roku, to wówczas mogłaby być także wykładana w niższych klasach gimnazjalnych — wyższa matematyka. Przekracza to jednak zdolności i siły dzieci, a początkujący jurysta (student pierwszego roku) jest jeszcze właściwie gimnazjalistą, który dopiero w minimalnym stopniu poznał problematykę prawniczą, a dzięki podjęciu studiów ma zapoznać się z obranym kierunkiem"¹. Barcis nie pochwalał także przełożenia przerwy międzysemestralnej na miesiące wrzesień-październik i krytykował wychowanie klasztorne, którego celem było — tak długo jak tylko było można — skłanianie młodzieży ku problematyce teologicznej, z jednoczesną szkodą dla opanowania świeckich zawodów. Odrzucił on rozporządzenie węgierskiego królewskiego namiestnika z 7 stycznia 1792 r. które wprowadzałoby między innymi system denuncjacji.

Ani Barcis ani jego następcy, Matyas Meszaros i Pal Hajnik, nie wydali żadnej większej pracy z dziedziny statystyki. Kompendium wiedzy statystycznej w tym czasie zawierała praca Juriewicza (przeniesionego z Akademii Prawa z Zagrzebiu do Pestu) pt. *Theoria Statistica*². W czasie jego działalności statystyka była przedmiotem wykładanym przez dwa semestry, przy czym w pierwszym semestrze wykładano statystykę Węgier, a w drugim statystykę państw europejskich i innych części świata. Liczba studentów na statystyce odpowiadała tej, która była zapisana na prawo publiczne lub prywatne. Wraz z Juriewiczem o katedrę statystyki współzawodniczył Marton Schwartner, który był autorem doskonałej pracy pt. *Statystyka Królestwa Węgier*³. Jednak jego kandydatura nie mogła być brana pod uwagę, gdyż był jednocześnie profesorem dyplomacji na wydziale filologicznym.

Okres przed powstaniem narodowym jest ważny z punktu widzenia nauczania statystyki, ponieważ począwszy od 6 czerwca 1844 r. przedmiot ten musiał być wykładany w języku węgierskim, a nie w dotychczasowym, to jest łacińskim lub niemieckim. Po przeniesieniu Juriewicza w stan spoczynku, pierwszym profesorem, który wykladał statystykę po węgiersku, był Janos Hlenfner. Był on profesorem prawa rzymskiego i prawa karnego. Jego manuskrypty, jak również materiały pierwszych wykładów w języku węgierskim są po dziś dzień przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej (Janos Hlenfner, *Statystyka. Wydane przez profesora statystyki*, manuskrypt 1845/46, Biblioteka Uniwersytecka, t. 114). Ponieważ Hlenfner był tylko zastępcą profesora, Wydział Prawa zaproponował na stanowisko kierownika katedry statystyki Sandora Koneka, Referendarza Izby Dworskiej. Nie on jednak mianowany został przez ówczesnych rządzących, a profesor prawa naturalnego Akademii Praw w Eger, Sandor Lahner. Po zdławieniu powstania narodowego okazało się, że statystyka jako przedmiot ma zbyt narodowy charakter i w związku z ograniczeniem się liczby słuchaczy musiano go wykladać też po niemiecku.

Kwestie organizacyjne zależały wówczas wyłącznie od profesora kierującego

¹ A. Barics, *Nonnihil de educatione iuventutis ...*, Pampeloniae 1972.

² J. Jurjevich, *Theoria statistical* Zabrabiae 1825.

³ M. Schwartner, *Statistik des Königreichs Ungarn. Ein Versuch*, Ofen 1798.

katedrą, warto więc przejrzeć się bliżej działalności nowego profesora Sandora Koneka, który prowadził zajęcia z teorii statystyki lub statystyki Austrii w pierwszym semestrze 4 godziny tygodniowo, a w drugim — 4 godziny tygodniowo statystykę innych państw europejskich. Wykłady prowadził na zmianę po węgiersku lub po niemiecku. O skali szerokości jego zainteresowań świadczy fakt, iż oprócz statystyki wykładał prawo finansowe, a także chciał podjąć wykłady z ekonomii. Ta ostatnia propozycja została jednak odrzucona, gdyż ministerstwo uznało, iż „statystyka sama w sobie jest wiedzą obszerną i wymagającą codziennego mozołu, której studiowanie zajmuje wiele czasu”.

Z działalnością Koneka zamknął się okres wpływu na statystykę reakcyjnych szkół prawnych. Jednak działalność badawcza, zwłaszcza Vince Weringera, Józefa Körösy i Karola Keleti, zwróciła uwagę zagranicy i stała się swoistą manifestacją. W międzyczasie jednak, w nauczaniu statystyki zaszły znaczne zmiany. Zajęcia z teorii państwa i prawa oddzielono od statystyki aktora stała się jednak przedmiotem na egzaminie państwowym. Katedra przez krótki czas nosiła nazwę katedry statystyki i prawa administracyjnego. Karol Keleti, który był wówczas dyrektorem Urzędu Statystycznego i prywatnym nauczycielem na wydziale prawa, opublikował w 1875 r. *Praktyczny podręcznik statystyki*. Postawił także problem zreformowania zajęć ze statystyki i postulował utworzenie drugiej katedry statystyki⁴. To ostatnie zostało wprawdzie przez Wydział odrzucone, lecz po śmierci Koneka propozycja ta doczekała się realizacji. O opuszczone stanowisko współzawodniczyli Lajos Lang, Bela Földes i Mor Pisztoridi. W 1882 r. król mianował Lajosa Langa, co zbiegło się w czasie z powołaniem drugiej katedry, na czele której stanął Bela Földes, pracujący w Stołecznym Urzędzie Statystycznym. Został on później profesorem buda-peszteńskiej Akademii Handlowej i wykładał tam finanse i ekonomię. Był znanym, doskonałym ekspertem z dziedziny ekonomii. W 1889 r. Lajos Lang opuścił katedrę na uniwersytecie, aby objąć stanowisko Sekretarza Stanu ds. Finansów. Do 1892 r. Bela Földes prowadził więc zajęcia sam⁵. W tym też roku objął katedrę ekonomii narodowej i finansów, a później zamienił profesurę na karierę ministerialną. Odejścia Langa i Földesa sprawiły, że katedra została opuszczona, a w jej miejsce utworzono katedrę historii węgierskiej konstytucji i prawa. W tym czasie zgłosili się na wydział prawa Józef Jekelfalussy, dyrektor Urzędu Statystycznego i zaproponował, że zachowując swe dotychczasowe stanowisko poprowadzi zajęcia ze statystyki, jeżeli otrzyma status profesora nadzwyczajnego. Wydział potraktował tę propozycję jako niepożądaną ingerencję i odrzucił ją. W 1892 r. Lajos Lang powrócił ze stanowiska sekretarza stanu na uniwersytet i pełnił funkcję profesora aż do nominacji na ministra handlu w 1902 r.

Działalność Beli Keneza, następcy Lajosa Langa, była długa, przerywana jego

⁴ K. Keleti, *A gykorlati statisztika kezikönyve (Handbuch der praktischen Statistik)*, Budapest 1913.

⁵ L. Lang, *A statisztika története (Geschichte der Statistik)*, Budapest 1913; tenże, J. Jekelfalussy, *Magyarország népességi statisztikája (Bevölkerungsstatistik Ungarns)*, Budapest 1884; B. Földes, *Statisztikai előadások (Statistische Vorträge)*, I Serie Budapest 1904, II Serie Budapest 1905.

funkcjami ministerialnymi i trwała aż do wyzwolenia. Kenez zastąpiony został przez Laky Dezso⁶ (1946 - 1948), a następnie przez Istvana Varga, który do swej nominacji na sekretarza stanu kierował katedrą statystyki. Kenez nie tylko był autorytetem w dziedzinie statystyki opisowej, lecz także nadał nauczaniu uniwersyteckiemu nowe kierunki. Począwszy od okresu jego działalności zrodziły się problemy metodyczne, a statystyka na uniwersytecie nabrała metodycznego charakteru. Naturalnym następstwem takiego stanu rzeczy był wzrost znaczenia i roli statystyki jako elementu kształcenia prawników. Znaczenie tego przedmiotu sprawiło, że oddalił się on od nauk prawnych, a w zajęciach ze statystyki dominować zaczęły problemy metodyczne. Ukierunkowanie na samodzielność spowodowało, że statystyka stawała się przedmiotem pomocniczym.

Omawiając kierunki nauczania statystyki na uniwersytecie stwierdzić należy, że zajęcia tego przedmiotu w XVIII i pierwszej połowie XIX w. należały do przedmiotów w zakresie wiadomości o państwie. Conring, Achenwall i Schlözer, wychodząc z przesłanek filozoficznych tworzyli model idealistyczny nauczyciela, co jednak nie doprowadziło ich na pozycje konsekwentnie materialistyczne. Pomimo iż niejeden z profesorów reprezentował reakcyjne poglądy, to jednak ogólna ocena roli statystyki na węgierskich uniwersytetach jest pozytywna. Trzecia dekada XIX obejmuje okres w historii węgierskiej statystyki, który charakteryzuje się głównie badaniem dat i zaszcłości, a w mniejszym stopniu praw i stwierdzeń ogólnych.

Przejmowanie metod statystycznych nie następowało bez trudności. Pokazuje to przykład ostatniego przedstawiciela szkoły „nauk państwowych” Sandora Koneka. Jego początkowe dzieła, a szczególnie *Teoria statystyki* i *Podręczniki statystyki Węgier* wykazują widoczne wpływy Achenwalla, natomiast jego późniejsze prace, głównie działalność w Komisji Statystycznej Akademii, jak również wydane w 1885 r. *Rozważania statystyczne*, wykazują wpływ ówczesnych kierunków badawczych. Zgodnie z klasycznymi regułami szkoły nauki o państwie przejawiał Konek w swych pracach reakcyjne poglądy na problemy koronacji książąt, ich utrzymania, dochodów, herbu państwa, stanu rycerskiego i jego odznaczeń, władz i akcesji tronu. W działalności Koneka widać najlepiej kryzys, który odbił się na naukach społecznych pod koniec ostatniego stulecia aż do momentu pełnego rozwoju kapitalizmu.

Rozwój statystyki badawczej odbywał się stopniowo w ramach organizowanej przez Akademię Komisji Statystycznej. W następstwie działania Vince Wenningera, Lajosa Bitniza, Józefa Körössy i Karola Keleti statystyka węgierska osiągnęła europejski poziom rozwoju i na przełomie XIX i XX w. zwróciła na siebie uwagę ośrodków zagranicznych. W czasie pracy Keneza metody statystyki badawczej rozwinęły się w jeszcze większym stopniu. Największy postęp zanotowano w dziedzinie demografii, co wyraźnie odzwierciedlało się w dorobku Beli Keneza, według

⁶ D. Laky, *Statisztika (Statistik)*, Skript, Budapest 1903; tenże, *Statisztikai módszerek Statistische Methoden*), Budapest 1959.

⁷ S. Konek, *A statisztika elmélete (Theorie der Statistik)*, Pest 1869; tenże, *Elméleti fejtegetések a statisztika terén (Theoretische Erörterungen aus dem Gebiet der Statistik)*, Pest 1855; tenże, *A Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve (Statistisches Handbuch für das Königreich Ungarn)*, Budapest 1878.

którego celem statystyki jest badanie zjawisk zachodzących masowo w społeczeństwie, a wyniki tych badań powinny być wyrażone w liczbach i przedstawione społeczeństwu wraz z wynikającymi z nich prawidłowościami, a prawidłowości te należy odkrywać i opisywać⁸.

Renesans zajęć ze statystyki na wydziale prawa przypada na okres pracy profesorów Lajosa Langa, Beli Földesa i później Istvana Varga. W czasie ich działalności zwolniono tych profesorów, którzy nauczali tylko statystyki oraz statystyki i ekonomii.

Następcą Lajosa Langa w katedrze był przez krótki czas Akos Navratil, późniejszy zwolennik klasycznej angielskiej szkoły ekonomicznej. Karol Balazs (poszedł na miejsce Beli Földesa) był zwolennikiem monopolistyczno-kapitalistycznego ustroju państwa. Istvan Varga, który został w 1933 r. prywatnym nauczycielem na wydziale, nastawiony był szczególnie na statystykę, natomiast Bela Kenez zwrócił swe zainteresowania na zajęcia z demografii, a jego następca Dezső Laky rozwijał zarówno metodologię statystyczną, jak i demografię w procesie dydaktycznym. Istvan Varga przeszedł w 1950 r. na emeryturę, a na jego miejsce powołany został Ede Theiss⁹ z Uniwersytetu Ekonomicznego, który pracował tu do 1959 r. Rozwijał on zarówno statystykę ekonomiczną, jak i prawną. Jego następca, Józef Kovacsics¹⁰, przeszedł na stanowisko kierownika katedry z Centralnego Urzędu Statystycznego oraz uniwersytetu w Pecs.

Uniwersytet budapeszteński zawsze starał się, aby wybitni przedstawiciele praktyki byli jego wykładowcami jako prywatni nauczyciele, co odpowiada obecnej pozycji docenta lub profesora tytularnego. Reprezentowali ich na uniwersytecie tacy znakomici praktycy, jak: Karol Keleti, Józef Körössy, Ferenc Bozoky, Gustaw Thirring oraz Lajos Thirring. Do dziś 14 osób uzyskało stopień profesora, a trzech docenta.

II. ZAJĘCIA ZE STATYSTYKI I DEMOGRAFII NA INNYCH UNIWERSYTETACH

Obserwując zmiany w procesie nauczania statystyki na uniwersytecie w Budapeszcie dostrzec można przemiany ostatnich 200 lat, które są udziałem innych uniwersytetów.

Dotyczy to przede wszystkim kształcenia ekonomistów. Na rozwój dydaktyki w zakresie statystyki duży wpływ miało powstanie wydziału ekonomicznego na uniwersytecie budapeszteńskim. Rozszerzenie ram organizacyjnych dla nauczania

⁸ B. Kenéz, *A statisztika elmélete (Theorie der Statistik)*, Pezsony 1903; tenże, *Magyaror szág népességi statisztikája (Bevölkerungsstatistik Ungarns)*, Budapest 1906.

⁹ E. Theiss, *Az oecometria főbb szempontjai és problémái (Wichtigste Gesichtspunkte und Probleme der Oeconometrie)*, Szeged 1937; tenże, *A Bayes módszer és a statisztikai döntésmélet alkalmazása a gazdaságpolitikai modellek továbbfejlesztésénél*, Statisztikai Szemle 1971, nr 11; H. Horváth, J. Kovacsics, E. Theiss, *Statisztika*, Budapest 1958.

¹⁰ J. Kovacsics, *Településdemográfia*, Budapest 1964; tenże, *Statisztika*, Budapest 1972; tenże, *A közigazgatás statisztikája és organometriája*, Budapest 1977; tenże, *Város — és községstatisztika*, Budapest 1954.

tego przedmiotu nastąpiło dzięki założeniu Uniwersytetu Gospodarki Narodowej im. Karola Marksa w 1948 r. i spowodowało znaczne przyspieszenie przemian programowych. Uniwersytet został samodzielnym instytutem naukowo-dydaktycznym. Działalność naukowców zatrudnionych w katedrze statystyki pierwszego socjalistycznego uniwersytetu wywarła duży wpływ, zwłaszcza w minionych dziesięcioleciach, na całe nauczanie statystyki na Węgrzech i to nie tylko na kształcenie zasadnicze, lecz i na kształcenie specjalistyczne¹¹. Kierownikiem katedry, która z powodzeniem rozwija nowe dziedziny statystyki jest profesor Lajos Olle.

Statystyka odgrywała już w okresie międzywojennym ważną rolę w naukach rolniczych. Godna uwagi praca naukowo-dydaktyczna w dziedzinie statystyki, która przejawia się między innymi edycją nowoczesnych skryptów i podręczników prowadzona jest w Uniwersytecie Rolniczym w Gödöllo, który powstał po wyzwoleniu.

Oprócz uniwersytetu budapeszteńskiego, ogromną tradycję w nauczaniu statystyki ma politechnika. Obecna politechnika stanowiła wydział techniczny uniwersytetu po przeniesieniu go z Budapesztu do Budy; założono wówczas Instytutem Geometrico Hydrotechnicum. Istvan Szechenyi już w 1836 r. zażądał założenia politechniki. Bazą kształcenia inżynierów był Instytut Inżynieryjny, który w 1857 r. oddzielił się od uniwersytetu budapeszteńskiego, ale uprawnienia uniwersyteckie otrzymał dopiero w 1872 r.

W roku akademickim 1914/15 zorganizowano na politechnice oddział gospodarki narodowej — tak nazwano jednostki organizacyjne. Od roku 1934/35 politechnika przekształciła się w Uniwersytet Techniczno-Ekonomiczny im. Józefa Nadora. Z czasów politechniki w Budzie wymienić trzeba świetnego geografę ekonomicznego, profesora statystyki i historii, Janosa Hunfalvy. Z późniejszych natomiast czasów Gyula Mandello, Karola Ihringa, Farkasa Hellera, Laszlo Buday, Dezső Laky. Laszlo Buday został w 1914 r. dyrektorem Urzędu Statystycznego, a w 1920 r. zamienił tę funkcję na katedrę na politechnice. Z jego bogatej i wielostronnej działalności można by wymienić te prace, które bezpośrednio są związane z jego nazwiskiem: regulacja nomenklatury gmin, gdzie nastąpiła istotna modernizacja zarządzania, dalej związanie tego ze statystyką budżetów gminnych, a w końcu założenie Węgierskiego Towarzystwa Statystycznego, którego Laszlo Buday był pierwszym przewodniczącym.

Po śmierci Laszlo Buday (1926) zajęcia ze statystyki na politechnice podjął w roku akademickim 1925/26 Dezső Laky, profesor ówczesnego wydziału prawa w Szeged. W 1926 r. został mianowany profesorem politechniki. Wykłady prowadził z przerwą do 1946 r. (w marcu 1944 r. został przez władze niemieckie aresztowany i internowany) kiedy to mianowany został profesorem Uniwersytetu im. Petera Pazmany. Obecny kierownikiem katedry jest profesor Kaiman Kadas¹².

¹¹ P. Köves, G. Párniczky, *Általános statisztika*, Budapest 1973; G. Párniczky, A. Csepinszky, *A reprezentatív megfigyelés a gazdasági statisztikában*, Budapest 1956.

¹² K. Kadas, *A közlekedési statisztika módszerei*, Budapest 1974; K. Kadas, *Közlekedésgazdaságtan*, Budapest 1972; tenże, *Az ökonometriai kutatások célkitűzései és modern módszerei*, *Közgazdasági Szemle*, nr 5 Budapest 1957.

Od roku akademickiego 1920/21 na wydziale prawa w Szeged wykładać zaczął Dezsó Laky (a jako zastępca profesora Ferenc Kovats), potem Tivadar Surangi-Unger (1929 - 1939) i Karol Schneller (1939 - 1945). Po Schnellerze rozpoczął wykłady profesor Robert Horvath, obecny kierownik katedry¹³. Działalność Beli Keneza i Dezsó Laky została omówiona już wcześniej. Należy tutaj jednak podnieść zasługi Karola Schnellera, wniesione w rozwój demografii i procesu dydaktycznego tej dyscypliny. Shrani-Unger, który potem został profesorem ekonomii, głównie rozwijał statystykę teoretyczną w ścisłym związku z dydaktyką w zakresie gospodarki narodowej.

W Pécs już przed przeniesieniem do tego miasta uniwersytetu (1920) wykładano statystykę na Akademii Praw. Profesorowie — Ferenc Radenics, Pal Ratz — nie wnieśli jednak godnego uwagi wkładu w tę dziedzinę nauki.

Wśród profesorów zajmujących się już od 1914 r. statystyką spotykamy Karola Balasa (przewodniczącego węgierskiego oddziału Międzynarodowej Unii Demograficznej), Ferencza Vasvary, Gyula Abay (znakomitego przedstawiciela statystyki teoretycznej i statystyki matematycznej). Następcą Gyula Abay był profesor Denes Kislegi-Nagy, który pracę naukową i dydaktyczną skierował przede wszystkim na demografię i socjologię. Na miejsce Kislegi-Nagy przyszedł w 1957 r. Józef Kovacsics, który pracował aż do swego przeniesienia na uniwersytet budapeszteński (1959). Od tego też roku katedrą kieruje Istvan Hoóz¹⁴. Od 1970 r. katedra szkoli także ekonomistów w Pecs; w ramach katedry prowadzone są też zajęcia z matematyki, rachunkowości i przetwarzania danych. Należy też wspomnieć nazwiska profesorów statystyki na uniwersytecie debreczyńskim: Gabora Kovacsza (1914 - 1918), Ferencza Bozoky, Geza Illyefalvi i Tibora Szadeczky Kardoz.

III. WĘGIERSKA AKADEMIA NAUKA NAUKI STATYSTYCZNE

Omawiając 200-letnią historię nauczania statystyki i demografii w szkołach wyższych należy przypomnieć te prace, które węgierscy statystycy podejmowali na najwyższym forum życia naukowego, w Węgierskiej Akademii Nauk. Już w Komitecie Przygotowawczym, który opracowywał status Węgierskiego Towarzystwa Naukowego działali statystycy w osobach Daniela Erescy i Lajosa Bitmitza. Na pierwszym Zgromadzeniu Generalnym w 1831 r. w skład Oddziału Nauk Prawniczych wybrano Ercsey; członkami korespondentami Akademii zostali: Istvan Lassu (1833 r.), Pal Magda (1834 r.), Elek Fenyes (1837 r.), Imre Palngyai (1847 r).

Po zdławieniu powstania narodowyzwoleńczego, gdy sprawy statystyki węgierskiej znów trafiły w obce ręce, a austriackie organa państwowe nie przykładały żadnej wagi do ujawnienia stanu faktycznego, niektórzy naukowcy patrioci próbowali

¹³ R. Horváth, *Hatvani István professzor (1718 - 1786) és a magyar statisztikai tudomány kezdetei*, Budapest 1963; tenże, *A magyar leiró statisztikai irányfejlődése*, Budapest 1966; tenże, *Statisztikai módszer és elmélet kérdései Berzeviczy Gergely műveiben*, Budapest 1972.

¹⁴ I. Hoóz, *Népesedéspolitikai és népességfejlődés a két világhábot között Magyarországon*, Budapest 1970; tenże, *A népesedéspolitikai intézkedések és a gazdasági helyzet hatása a születési arányszámokra*, Pécs 1967; I. Hoóz, J. Kovacsics, *Igazságtudományi statisztika*, Budapest 1963.

(członkowie zwyczajni Emil Dessewffy, Laszlo Korizmics, Antal Csengery i członkowie korespondenci Karol Galgoczy, Janos Hufnalvy i Menykert Lonyay) wskazać istniejące braki w Komisji ds. Statystyki Węgierskiej Akademii Nauk. Zadaniem tej Komisji było zbieranie, opracowanie i publikacja szeregu danych statystycznych, które ukazałyby istniejący stan rzeczy na Węgrzech.

Odczyty naukowe w ramach Akademii, sześć tomów publikacji Komisji ds. Statystyki, *Statistikai Közlemenyek (Publikacje Statystyczne)*, względnie osiem tomów *Statistikai es Nemzetgazdasagi Közlemenyek (Publikacje Statystyczne i Gospodarcze)*, które ukazały się przy poparciu Akademii, ukazywały dorobek statystyków i ekonomistów. Owocem wielostronnej współpracy był między innymi IX Międzynarodowy Kongres Statystyczny, w czasie którego osoby cieszące się międzynarodowym autorytetem stwierdziły, iż nigdy jeszcze żaden kongres nie był tak dobrze przygotowany pod względem naukowym. Trzeba tu podkreślić, iż wiąże się to z wzajemnymi kontaktami merytorycznymi, wynikającymi z prac Komisji ds. Statystyki, jak i Urzędu Statystycznego.

Akademia Nauk uznała dorobek statystyków powołując w skład swego grona w latach 1868 - 1900 Karola Keleti i Józefa Jakelfalussy, dyrektorów Krajowego Urzędu Statystycznego, Józefa Körössy i Gustawa Thirringa, dyrektorów Stołecznego Urzędu Statystycznego, Józefa Barsi, Zoltana Ratha, Antala Vizaknai, Bela Földes, Lajosa Langa i Gyula Vargha wybitnego przedstawiciela statystycznej teorii i praktyki. W latach 1900 - 1920 krąg statystyków akademików poszerzył się o dalsze osoby: Gyula Mandello, Bela Kenez, Alajos Kovaes, Laszlo Buday i Frigyes Pollner. Spotyka się tu znów kierowników urzędów statystycznych, jak i profesorów statystyki na uniwersytetach.

W latach 1920 - 1945 do grona „nieśmiertelnych” węgierskich naukowców statystyków zaliczeni zostali: Dezso Laky, Ferenc Kovats, Lajos Illyefallvi, Akos Navratól, Karoly Balas, Tivadar Suranyi-Unger, Karoly Jordan i Ede Tneiss. Po 1946 r. — w związku z nową klasyfikacją nauk i reorganizacją Akademii Nauk — nauki statystyczne wtłoczone zostały pomiędzy inne dyscypliny i do dnia dzisiejszego nie zajęły należnego miejsca. Nie wybrano także żadnego członka Akademii z grona statystyków.

IV. UWAGI KOŃCOWE

A oto najważniejsze wnioski, które wyciągnąć można z przeprowadzonych rozważań:

1) Nauki statystyczne służą określaniu celów walki o niezawisłość polityczną i gospodarczą poprzez ujawnianie i wyjaśnianie rzeczywistości — zwłaszcza w okresie reformy — przyczyniając się do postępu społecznego.

2) Statystyka należy wśród dyscyplin naukowych — także dzięki postawie uczonych — do nauk najbardziej postępowych. Wiąże się z tym fakt, iż wśród przedstawicieli tej dyscypliny znajdowali się zawsze bojownicy o postęp i rozwój.

3) Współpraca teorii z praktyką zaowocowała w rozwoju nauki statystyki na Węgrzech. Dzięki tej współpracy zrodziły się między innymi instytuty powołane

przy katedrach uniwersyteckich. Gdy obserwujemy istotny wpływ, jaki wywierali uczeni na powstawanie i działanie krajowego Urzędu Statystycznego pamiętać musimy, iż Węgierski Urząd Statystyczny zawsze włączał się do procesu dydaktycznego. Ślady tego stwierdzamy w propozycjach dyrektorów Karola Keleti i Józefa Jekelfalussy oraz w publikacjach Urzędu Statystycznego. Z dużym uznaniem wyrazić się także trzeba o wielu wybitnych praktykach, którzy działają skutecznie i z powodzeniem w licznych komisjach egzaminacyjnych, w radach statystycznych i innych organach życia publicznego. We wszystkich przypadkach współpraca teorii i praktyki statystycznej przynosi korzyści obu stronom. Profesorowie, otrzymując dane z Urzędów Statystycznych, wykorzystują je do szeregu publikacji o charakterze statystycznym. Obecnie współpraca ta nabrała nowych kształtów, gdyż obejmuje wiele ministerstw i centralnych urzędów oraz instytutów naukowych, które uczestniczą w rozwiązywaniu problemów naukowych badanych przez katedry. O wynikach tych prac informuje publikacja pt. *Badania naukowe w uniwersytetach i szkołach wyższych 1969 - 1973*, (Ministerstwo Szkolnictwa, Budapeszt 1975). Informacje zostały tu podzielone według katedr i tematów.

4) Gdy badamy doświadczenia przeszłości warto zwrócić uwagę „na kwestię doboru kadr profesorskich zwłaszcza w aspekcie wymiany naukowców pomiędzy uniwersytetami. Po dziś dzień jest to problem warty przemyślenia i uwagi.

5) Jest smutną prawdą, że w chwili obecnej rola statystyki wśród dyscyplin społecznych, a zwłaszcza prawniczych, jej znaczenie i wymiar czasowy w procesie nauczania nie odpowiada faktycznemu znaczeniu. Regres ten związany jest z poglądami lansowanymi w latach kultu jednostki, jednocześnie z rozwojem statystyki na uniwersytecie ekonomicznym. W 1950 r. na wydziałach prawa uniwersytetów wykładano demografię, a przejściowo, przez jeden semestr, statystykę. Od 1957 r. wykłady ze statystyki na kierunkach prawniczych istnieją w rozszerzonym wymiarze czasowym przy czym, z uwagi na specyfikę tego kierunku, w ramach statystyki przekazywane są odpowiednio dobrane tematy. Obecnie statystyka wykładana jest jako statystyka zarządzania, prawa i gospodarcza. W Budapeszcie dodatkowo istnieją zajęcia ze statystyki społecznej i demografii.

7) Reaktywowana Komisja ds. Statystyki Węgierskiej Akademii Nauk koordynuje ponownie prace teoretyków i praktyków. Bada stan dydaktyki w zakresie statystyki i opracowuje propozycje w celu podniesienia poziomu nauczania. Każdy wpływ i inicjatywa są cenne, jeżeli prowadzą do pogłębienia znajomości i unaocznienia wyników prac uczonych z dziedziny statystyki. Na końcu trzeba stwierdzić, że katedry statystyki odgrywają istotną rolę jako ośrodki postępu naukowo-technicznego poprzez szerokie wykorzystanie (także w procesie nauczania) komputerów i systemów przetwarzania danych. „Czarna skrzynka” jest obiektem zainteresowania zarówno przyrodników, jak i ekonomistów, lecz nadal w niedostatecznym stopniu interesuje uczonych zajmujących się naukami społecznymi.

8) Działalność statystyków węgierskich odbywa się nie tylko w ramach dydaktyki i prac naukowych, lecz również w ramach organizacji międzynarodowych. Możemy z zadowoleniem stwierdzić, że działalność ta cieszy się ogólnym uznaniem.

9) Śledząc uważnie pracę akademickich nauczycieli statystyki w ostatnich 200

latach stwierdzić można, że na uniwersytetach obok nauki statystyki, ważną i znaczącą rolę odgrywała zawsze demografia i prace badawcze w tym zakresie. Prywatny docent uniwersytetu budapesztańskiego był najczęściej demografem. Znaczenie węgierskiej demografii nie zmalało w okresie powojennym, a wręcz przeciwnie, po wyzwoleniu stale wzrasta. Świadczą o tym nie tylko zadania społeczne stawiane przed przedstawicielami tej dyscypliny, lecz w równym stopniu wyniki prac, o których informują liczni demografowie.

Z języka niemieckiego tłumaczył Piotr Rzepczyński

THE EDUCATION OF STATISTICS AND DEMOGRAPHY AT HUNGARIAN UNIVERSITIES (1777 - 1977)

Summary

The author of the study refers to the most important stages of the two hundred years progress, he discusses the work of the famous professors who have contributed to the education of statistics at the Hungarian universities as well as the main tendencies of the education. He shows the changes following the liberation of the country in 1945 which led to the expansion of the organizational framework of the education and to development of special branches of statistics.

The author evaluates the participation of the Hungarian statisticians in the scientific life. He touches upon the close and fruitful connection of the statistical departments of the universities and of the Central Statistical Office.